

PIGRAU, A. (ed.) (2013). *Pueblos indígenas, diversidad cultural y justicia ambiental. Un estudio de las nuevas constituciones de Bolivia y Ecuador*. Valencia, Tirant lo Blanc.

Pueblos indígenas, diversidad cultural y justicia ambiental

Jaume Vallverdú Vallverdú
Universitat Rovira i Virgili

El llibre que aquí ressenyem té com a propòsit principal analitzar el nou model de relació entre l'ésser humà i la naturalesa tal com el plantegen dues constitucions llatinoamericanes, la de l'Equador, redactada el 28 de setembre de 2008, i la de Bolívia, del 25 de gener de 2009. Com explica a la introducció, l'editor de l'obra, el catedràtic i director del CEDAT Antoni Pigrau, tots dos textos tenen en consideració valors i principis procedents del món indígena per tal de formular una proposta política capaç d'implementar aquest nou model. Un paradigma diferent de l'Occidental, que suposi un canvi substancial en la relació societat-entorn i que porti, en definitiva, a assolir allò que en termes indígenes s'anomena el "buen vivir" (la utopia *Sumak Kawsay*). Això vol dir, essencialment, promoure el respecte a la terra i al medi ambient amb el propòsit d'aconseguir un èxític i bon desenvolupament econòmic, coherent amb la cultura i les comunitats indígenes a partir d'aquesta renovada actitud i responsabilitat.

Sobre aquesta base, l'obra en qüestió té quatre objectius fonamentals:

1) Establir el context politicocultural que dóna lloc a les constitucions de l'Equador i de Bolívia i, en concret, analitzar la tradició indigenista a la qual ambdós textos fan referència.

2) Determinar les possibilitats que les dues constitucions tenen d'introduir un nou model de desenvolupament, més respectuós amb el medi ambient i més ajustat als valors ètics i polítics de les cultures indígenes en les quals aquest nou model vol arrelar.

3) Concretar les possibilitats d'influència que ambdós textos constitucionals poden tenir, d'acord amb les seves respectives característiques formals i

legals, en les polítiques ambientals i de desenvolupament i tant en l'àmbit regional com global.

4) Ubicar aquests desenvolupaments dins de la tradició constitucional llatinoamericana, en especial pel que fa al tractament jurídic dels drets humans i amb atenció particular als pobles indígenes i al medi ambient.

A fi d'exposar els continguts bàsics associats a aquests quatre objectius, el llibre s'estructura al voltant de tres parts principals. La primera tracta de contextualitzar, mitjançant els diferents articles que la componen, els pobles indígenes llatinoamericans sobre bases polítiques, jurídiques, mediambientals i de relació material i simbòlica amb la terra (amb la *Mare Terra*). La segona es concentra en les perspectives dels pobles indígenes i del medi ambient, tot considerant els drets dels pobles indígenes tal com es reflecteixen i gestionen en el plànol constitucional a l'Equador i a Bolívia. Es tracten, més en particular, el tema de la plurinacionalitat i dels pobles indígenes a les constitucions llatinoamericanes més recents, la "manera de viure" i la relació entre naturalesa i benestar, els drets dels pobles indígenes tal com són contemplats a les constitucions en qüestió, el concepte d'autonomia indígena i el reconeixement constitucional del dret de participació dels pobles indígenes en la protecció del medi ambient. La tercera part conté dos articles de reflexió al voltant de les expectatives, perspectives i incerteses derivades del procés de desplegament del nou model polític i constitucional a Bolívia i l'Equador. Un posa en relació drets i naturalesa a les constitucions d'aquests dos països, mentre que l'altre analitza els problemes que planteja la construcció d'un marc polític comú per a la convivència entre allò "indígena" i allò "occidental". Finalment, el llibre inclou tres annexos que completen el seu contingut al voltant de la tradició indigenista a l'Amèrica Llatina i de diferents aspectes relatius a la relació entre constitucionalitat i mobilització política indígena.

Atesa la considerable extensió del volum, optem en endavant per assenyalar només algunes dimensions d'anàlisi que poden donar compte globalment dels objectius principals dins de les diferents parts esmentades. Cal dir, això no obstant, que, sense excepcions, totes les contribucions a l'obra en consoliden el rigor i garanteixen un tractament exhaustiu de la temàtica objecte d'estudi. Vist des d'aquest punt de vista, doncs, només la lectura completa que recomanem d'aquest treball de recerca pot fer justícia al seu valor de conjunt.

A tall de contextualització, dins de la primera part, Joan Josep Pujadas sintetitza les diferents etapes i els processos que tenen lloc a l'Amèrica Llatina en relació amb la gestió dels "assumptes indígenes" per part de l'Estat, per passar a tractar amb més detall posteriorment, i per al·lusió a l'àrea andina i a Mèxic, els processos contemporanis de mobilització indígena i el seu impacte. De fet, és a l'inici dels anys noranta quan es dona el sorgiment i el desenvolupament d'organitzacions i moviments indígenes a diferents països de l'Amèrica Llatina, molts dels quals, des d'aquest moment, esdevenen actors polítics rellevants i amb presència a escala tant nacional com transnacional. No cal dir que aquests processos es poden interpretar com a respostes disponibles davant de situacions de crisi i conflicte endògenes i sovint estructurals, que inclouen factors culturals, polítics, socials, econòmics i ecològics, tots ells, a més, força interconnectats i de singular interès a l'obra que ens ocupa.

Sens dubte, un dels àmbits on s'expressa més clarament la tensió intercultural sorgida dels processos històrics de subordinació, discriminació, exclusió i estigmatització dels pobles indígenes és el de la relació particular que aquests pobles tenen amb la terra i amb el seu entorn natural. Un àmbit temàtic, en efecte, del tot central i que és introduït dins del llibre de forma acurada per Susana Borràs. Fonamental ja primerament pel que fa a la qüestió dels lligams espirituals i simbòlics que la majoria d'aquests pobles estableixen amb el territori que ocupen (tema tractat per Santiago José Castilla), amb totes les conseqüències que puguin derivar del fet que aquest vincle es vegi trastocat. D'altra banda, en aquest mateix context, el reconeixement de drets ambientals col·lectius pels pobles indígenes ha estat certament un pas molt important, tant pel que fa a la protecció d'aquests pobles com a la preservació del medi ambient. S'inclourien aquí certes garanties legals fonamentals com ara el dret a l'autodeterminació, al manteniment i desenvolupament de la identitat cultural i a les terres i els recursos històrics i propis dels indígenes (o el mateix dret a la reparació, quan s'hagin vistos privats d'aquests recursos i no en sigui possible la restitució).

Amb tot, com afegeix Antoni Pigrau, no es poden passar per alt les dificultats de posar en marxa les noves institucions vinculades a les iniciatives constitucionals preses. I tampoc no és gens senzill crear les condicions ajustades al funcionament adequat de les constitucions mateix. Es posen, en aquest sentit, els exemples del desenvolupament del principi del "bon viure" dins de tots dos

marcs legals, l'aplicació real dels drets de la naturalesa en el cas equatorià o el funcionament del Tribunal Constitucional Plurinacional en el bolivià.

En tot cas, el nou model de desenvolupament proposat per les constitucions en qüestió, vinculat a la cultura i a la “manera de viure” indígena, és abordat a la segona part de l'obra. Així ho fa, per exemple, Jordi Jaría a partir d'un balanç crític. També, en connexió amb això, altres autors examinen els drets culturals, d'autonomia i de participació dels pobles indígenes en la protecció de la natura tal com aquests drets són elaborats constitucionalment.

Comprat i debatut, noves disposicions constitucionals activades, amb el seu contingut polític i legal a diferents nivells, buscaran formes i mecanismes per gestionar millor la vida dels sovint anomenats, sobretot a l'Amèrica Llatina, “marginats entre els marginats”, els indígenes, aquells, tot sigui dit de passada, tantes i tantes vegades interpretats, tractats i mobilitzats des de fora i des de la perspectiva del progrés i la modernització occidentals. Les noves constitucions analitzades suposaran, en suma, una iniciativa complexa però meritòria al mateix temps, en la qual el repte ètic i legal serà normativitzar de la forma més coherent possible allò tan obvi com històricament necessari: el reconeixement dels drets, de la cultura, de la identitat i de la profunda connexió amb la terra i el territori de la majoria de pobles indígenes, entre els quals els de l'Equador i de Bolívia. El llibre presentat en aquestes poques pàgines és una obra essencial per comprendre aquests processos; ens dibuixa de forma completa i compacta el camí fet i encara per fer en la direcció indicada.